

ЗМІСТ

Передмова до українського видання	7
Передмова	10
Вступ	12
I. Від змов до теорій змови	20
Про банальність	20
Про вираз «теорія змови»	23
Що таке теорія змови?	25
II. Портрет конспіролога	31
Зарозумілість невігластва	32
Нарцисичне сп'яніння «інакомисленням»	33
Критик поза критикою	38
Маніхейський світогляд	40
«Ревізіонізм у режимі реального часу»	41
III. Підробити, щоб краще керувати	43
Кому вигідний злочин?	46
Дискурс заперечення: справа Джеймса Фолі	47
Техніка надлишку	52
Спотворення фактів	54
Очорнити «офіційну версію»	56
Чому «офіційна версія» терористичних атак 11 вересня не є теорією змови	57
Чи вірять конспірологи у власні міфи?	60

Конспірологія є вибірковою	63
IV. Конспірологічна політика	68
Придушення виступів та відвернення уваги	68
«Це провокація!»	76
Посіяти плутанину	79
Облудне заперечення	81
Продовження злочину іншими засобами	84
V. Заперечення конспірології: як опір стає опорою	89
Як жаліють конспірологію	90
Як заперечують конспірологію	93
Презумпція невинності	98
Вибір невідання	104
Конспірологи без тіні сумніву:	
справа Курта Зонненфельда	107
Коли за справу беруться експерти	109
Про негативний зміст слова «конспірологія»	111
Рятувальна операція	112
VI. Глухі кути конспірології	119
Великих змов не існує	119
Янголісти та конспірологи	124
Висновок	131
Нова зрада інтелектуалів	131
Пласкізм, найвища стадія конспірології	136
Антиконспірологія — це спортивне єдиноборство	138
Подяки	140
Примітки	141

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Я пишу цей текст уже після внесення остаточних виправлень у коректуру «Опіуму дурнів». Ніщо з написаного мною тоді не здається мені таким, що потребує покращення. Натомість можна додати, що найбентежливіші тенденції, описані у цій книзі, якнайнаочніше підтвердилися в пандемії Covid-19, що вразила нашу планету, а також у кризі «інфодемії»*, яка її супроводжувала.

Можна було передбачити, що цю всесвітню епідемію, як і ті, що їй передували, пояснюватимуть, посилаючись на магічні сили. У тривозі за власне здоров'я та здоров'я своїх близьких ми прагнемо зменшити зону непевності. Це цілком по-людськи. А проте одна з функцій конспірології полягає саме в тому, щоб створити хибне враження, ніби ми можемо бодай частково опанувати плин подій, які за самою своєю природою не підлягають опануванню. Звинувачуючи уявного ворога, теорія змови дає нам змогу обмежити загрозу й заколисати себе заспокійливою ілюзією, буцімто ми зможемо цілковито подолати наші сьгоднішні труднощі, нейтралізувавши якусь купку недоброзичливців.

Теорія змови нас заспокоює. В інтелектуальному плані вона нас іще й пригамовує. Нас швидко виснажує постійна готовність до отримання нової інформації, здатної перевернути

* Критику терміна «інфодемія» див. у: Mathias Girel, «Petit retour sur l'idée d'infodémie», *mathiasgirel.com*, 19 mai 2020.

догори дригом усе, що досі вважалося твердо усталеним. Багато хто відчув цю втому, коли від перших днів ізоляції нас поглинула хвиля досить сумнівних повідомлень — така несамовита, як це нечасто буває за нормальних часів. Вірування обмежили царину розпитувань й у такий спосіб звільнили нас від справжнього «ментального тягара». Повіривши, що цей новий коронавірус є лабораторною біологічною зброєю, Божою карою чи помстою Природи, ми, принаймні тимчасово, стабілізуємо наші уявлення про світ, а відтак даємо собі перепочинок.

Конспірологія виникла раніше за сучасні засоби комунікації. Але з появою Інтернету, соціальних мереж і платформ онлайн-відео вона набула нового виміру. Заради зручності ми звикли розглядати окремо «теоретиків змови» і тих, кого вони дурять: з одного боку — маніпулятори, з іншого — роззяви. Але економіка дезінформації ніколи не спиралася на такий чіткий «розподіл праці». Ба більше: межа між постачальниками та споживачами конспірологічного контенту стає дедалі менш чіткою.

Тепер кожен власник звичайного смартфона потенційно є виробником контенту, здатним *напрямую* засвідчити побачене, але також і миттєво вигадати, поширити чи ретранслювати будь-які чутки. Так конспірологія нечувано збільшила власні можливості поширення та впливу на нашу колективну уяву.

Спотворення інформації, маніпулювання нею і загалом усе, що може заглушити інформаційні повідомлення владних інституцій, підриваючи їхню спроможність підтримувати наш «спільний світ», відтепер слід вважати постійним ризиком. Реагувати на нього слід негайно. Зараз, коли хибна інформація «поширюється швидше, сягає далі, проникає глибше за правдиву»* з відвертою метою дестабілізації нашої

* Sylvestre Huet, « Sur Twitter, le faux plus fort que le vrai », {*Sciences2*} (блог *Lemonde.fr*), 8 березня 2018.

демократії, коли цю інформацію нерозбірливо підсилюють державні медіа, з кожною новою подією, яка може набути політичної ваги, постає питання: не чи проявлять себе тут теорії змови, а коли вони це зроблять.

Париж, 30 червня 2020.

ПЕРЕДМОВА

Книжку про конспірологію можна написати так, щоб гарантовано нікого не потурбувати й навіть сподіватися на здобуття нових друзів. Для цього потрібно окреслити межі конспірології, затаврувати її найодіозніших представників, але при цьому аж ніяк не зачепити прибічників теорій змови. Як це зробити? Перша заповідь: слід сказати, що, безумовно, теорій змови було би менше, якби не було справжніх змов. Відповідно, слід визнати, що конспірологія випливає з добрих намірів (хоча самі конспірологи на цьому зовсім не наполягають). Отже, конспірологію потрібно описати як вияв бунту — можливо, незграбного й вартого осуду, але все ж бунту. Далі слід сказати про шляхетність боротьби з несправедливістю. Так, ця боротьба є безладною; але чи не такою є взагалі будь-яка боротьба? У конспірології потрібно побачити ознаку здорового розуму, який, зрештою, лише застосовує свої критичні здібності. Розвиваючи цю думку, слід припустити, що конспірологи зовсім не є тупоголовими (як їх інколи описують), а навпаки, можуть бути прикладами найяскравішої та творчої кмітливості. Тож не варто турбуватися про молодь, яка масово потрапляє в тенета конспірологічної думки. Коли сперечатися з резонним, якщо не замолоду? Така книга розрізнятиме *добрі*, тобто «виправдані», теорії змови (спрямовані проти таємних служб, банків, великих міжнародних корпорацій, клубів можновладців, тощо), і *погані* теорії змови (надто відверто *антисемітські, расистські, гомофобські, химерні*). Вона

розглядатиме проблему конспірології насамперед (але не виключно) в аспекті використання інформації та когнітивних упереджень (зрештою, це справді серйозні питання). Звісно ж, вона визнаватиме, що теорії змови можуть виявитися небезпечними, але насамперед розглядатиме конспірологію як культурне явище, в якому є аспекти гри та порушення усталених норм.

Цей мій нарис має на меті категорично відкинути цю оманливу перспективу. Навколо конспірології мало-помалу сформувався мур поблажливості. Всі наші спроби серйозно обмежити це явище руйнуються, нащтовхуючись на знайдені для нього виправдання.

Спокусливо також скинути із себе будь-яку відповідальність, пояснивши проблему конспірології тим безладом, який Інтернет спричинив у наших способах спілкування, інформування та доступу до наявних знань. Незручність такого підходу полягає в тому, що він відсуває на другий план неймовірну поблажливість, потрібну конспірології — цій овечій довірливості, що вважає себе проявом незалежної думки, — для її процвітання.

Конспірологічна облуда — це фальсифікація реальності, вчинена в ім'я Істини. Це — шарлатанська спроба спотворити Свободу, перетворивши її на проєкт емансипації. Нарешті, це — спроба набути престиж, який по праву належить просвіченому скептицизму, критичному умонастрою та науковій методі, щоб підживити не названий вголос обскурантизм. Тому неможливо говорити про конспірологію безстороннім тоном ентомолога, оминаючи те поєднання моральної ницості та інтелектуального зречення, яке впродовж останніх років утворило сприятливий ґрунт для поширення вірувань, проти яких ми б могли вважати себе добре захищеними.